

Miten itämerensuomalaiset kielet korvaavat slaavilaisen *i:n*?

On ollut kauan vallalla käsitys, että eräissä itämerensuomalaisten kielten slaavilaisissa lainasanoissa originaalin *i:n* vastineena esiintyy diftongi *ie*, esim. s. *miero* < ven. *mír*. Tätä seikkaa on pidetty varsin merkittävänä ja se on antanut aiheen kauaskantaviin johtopäätöksiin, etenkin kun lätin kieli on näyttänyt osoittavan hämmästyttävän samanlaista ven. *i:n* käsittelyä. Koetan nyt ystävälleni MARTTI RAPOLALLE omistetussa juhla kirjassa osoittaa, että tähänastinen käsitys itämerensuomalaisten kielten osalta ei pidä paikkaansa. Miten lätin kieleen liittyvä ongelma on ratkaistava, siihen en katso olevan syytä puuttua Virittäjän palstoilla.

V. 1894 ilmestyneessä tutkimuksessaan »Berührungen zwischen den westfinnischen und slavischen Sprachen» ss. 56—58 MIKKOLA esittää asiat niin, että slaavil. *i:n* säännöllinen vastine ims. kielten vanhemmissa lainoissa on *ī* (esim. *piiras*, *piirakka* < ven. *pirog*), mikä on luonnollista, koska muinaisven. *i* oli pitkä vokaali. Myöhäisissä lainoissa on sen sijaan ven. *i* korvattu pitkällä tai lyhyellä *i*:llä (esim. karj. *mīru* 'rauha' < ven. *mír* ja karj. *pīla* 'saha' < ven. *pīlá*). Mutta lisäksi on olemassa kolmas ryhmä, ja siinä ven. *i:n* korvaajana on *ie*. Vaikka tämän ryhmän lainat ovat melko vanhoja, ei niitä Mikkolan mukaan voi kuitenkaan asettaa iän puolesta vanhimman ryhmän rinnalle, jota s. *piirakka* edustaa, vaan molempien edellä mainittujen ryhmien väliin. Tämä *ie*:llinen ryhmä on pieni, siihen kuuluu mainitun teoksen mukaan vain neljä sanaa: *Viena* 'Vienajoki' < ven. *Dvina*, karj. *viehkuri* 'vihuri' < ven. *vichor*, s. ja karj. *miero* < ven. *mír* ja s. ja karj. *-niekka* (esim. *runoniekka*) < ven. *-nik*.

Näissä sanoissa esiintyvän *ie:n* selittämiseksi Mikkola vetoaa pohjoisvenäl. murteissa varhain tapahtuneeseen *i* > *e*-muutokseen, josta ks. POTEBNJA »Dva izlědovanija» s. 75. Luulen puolestani, että tällainen ääntenmuutos on kokonaan olematon. Määräedellytyksin esiintyvä päinvastainen ääntenmuutos *e* > *i* on aiheuttanut tendenssianalogiaa, jonka tuloksena saattaa todella olla joskus murt. *e* ven. *i:n* paikalla.

Esitetyistä neljästä *ie* -tapauksesta on *Dvina* > *Viena* ilman muuta poistettava, *Viena* kun ei ole laina venäjältä. Nimet *Viena* ja *Dvina* ovat yhdennäköisiä, mutta yhdennäköisyys ei johdu lainauksesta — tai siitä, mitä lainauksella tavallisesti ymmärretään. Mikkola on itse myöhemmin v. 1942 ilmestyneessä teoksessaan »Lännen ja idän rajoilta» s. 61 tulkinut epäilemättä oikein *Viena* ja *Dvina* -nimien välisen suhteen. *Dvina* on alkuaan vain Väinäjoen nimi. Vienajoki, johon venäläiset tutustuivat

eräitä vuosisatoja myöhemmin kuin Väinäjoen yläjuoksuun, sai ennestään tutun *Dvina* -nimen siitä syystä, että joen alkuperäinen nimi *Viena* äännteellisesti muistutti *Dvinaa*. Norjalaiset käyttivät samasta joesta 800-luvulla nimeä *Vina*. Olen omasta puolestani huomauttanut, että *Syväri* ja *Svir* ovat periaatteellisesti samanlaisessa suhteessa toisiinsa kuin *Viena* ja *Dvina*, samoin *Petsamo* ja *Petšeŋga*, ja että todellisia *Viena* -nimen äännteellisiä vastineita venäjässä ovat *Povėnets* (= *Po-vėn-ets*), *Vėnich-ozero* ja *Vinnitsa* (*Vėnitsa*), ks. Vir. 1942, ss. 160—61.

Jäljelle jäävistä tapauksista on helppo eliminoida *viehkuri*, sillä Podvysockijn sanakirja tuntee Onegan piiristä muodon *vechor*, jonka *e:tä* *viehkuri* -sanan *ie* aivan yksinkertaisesti kuvastaa. Kun venäjässä on rinnakkain *vichor*, *vichr* ja *vechor*, ei kysymys ole äänteenmuutoksesta $i > e$ enempää kuin päinvastaisestakaan muutoksesta $e > i$, vaan *vichr* (*vichor*) ja *vechor* edustavat aivan yksinkertaisesti kahta eri Ablaut-astetta *i* ja *ě*.

Sanassa *vechor* (oikeastaan *vėchor*) esiintyy sama Ablaut-aste kuin sen etymologisessa slaavil. sukulaisessa *vėtr* 'tuuli' (ven. *вѣтръ*), joka on luotu *tro* -johtimella kantasanasta **vě-*, kun taas *vichr* -sanan *i* osoittaa toista Ablaut-astetta.

Tuskin erehdyn, jos väitän, että *miero* ja *niekka* esittävät venäjän *i:n* kannalta tärkeintä osaa ja että Mikkola suureksi osaksi niiden nojalla luopui aikaisemmasta selityksestään ja loi uuden teorian, jonka mukaan *i:llä* merkitty kantaslaavilainen äänne ei enää ollutkaan *i*, vaan suunnilleen *ię*, samalla kuin *u:lla* merkitty oli *oę* tai *uę*, ks. Revue des Études slaves 1921, s. 18. Tosin hän ei tässä artikkelissaan mainitse itämerensuomalaisia esimerkkejä ollenkaan, mutta jos vertaa po. esitystä siihen käsitykseen, joka hänellä on v. 1938 kysymyksessä olevista venäläisistä lainasanoista itämerensuomalaisissa ja balttilaisissa kielissä (ks. Die älteren Berührungen zwischen Ostseefinnisch und Russisch, ss. 30—31 ja 33—34), niin tulee vakuuttuneeksi siitä, että slaavilaisen *i:n* aikaisempi äänneasu on saanut tulkintansa myös *miero* ja *niekka* -sanojen vaikutuksesta. On näin ollen syytä tarkastaa, tukevatko nämä sanat $ie < i$ -teoriaa.

Mikkola liittää siis yhteen slaav. *i:n* ja *u:n* historian, ja täytyy myöntää, että tällainen käsitys on eräältä kannalta houkutteleva. Muinaisvenäläinen vokalismi osoittautuu nykyvenäläisestä suuresti poikkeavaksi, mikä koskee miltei koko vokalisemia. Kaikki lyhyet vokaalit ovat olleet kvaliteetiltaan toisenlaisia kuin nykyisin, pitkistä vokaaleista ainakin *u* ja *ě*. Lisäksi tulee perinpohjainen kvantiteetin erilaisuus. Systemin kannalta tulnaisiin suurempaan johdonmukaisuuteen, jos voitaisiin todistaa, että *u:n* ja *ě:n* rinnalla myös *i* on ollut muinaisvenäjässä toisenlainen

kuin nykyisin. Näin onkin luultu, ja itämerensuomalaisten esimerkkien on katsottu vastaavanlaiselta näyttävän balttilaisen ilmiön ohella tukevan tällaista käsitystä.

Ensinnä s. *miero* ja ven. *mir* -sanojen äänteellinen suhde. Slaavilaisella taholla on tällöin kysymys sanasta, jonka alkumerkitys on 'rauha' (kr. *εἰρήνη*), mutta joka on saanut useissa slaavilaisissa kielissä myös merkityksen 'maailma' (kr. *κόσμος*). Aikaisempi venäläinen ortografia leimasi nämä kaksi eri merkitystä kahdeksi eri sanaksi, mikä ilmaistiin erilaisella *i*-kirjaimella (*миръ* 'rauha', *миръ* 'maailma'). Kaikki tutkijat ovat tietääkseni yhtä mieltä siitä, että etymologisesti on olemassa vain yksi *mirъ* -sana, 'rauhaa' merkitsevä. Miten useihin slaavilaisiin kieliin, joissa 'maailma' ilmaistiin alkuaan vain sanalla *světo* 'valo' (vrt. unkarin *világ* 'valo; maailma'), on syntynyt toinen samaa merkitsevä sana, ei ole täysin selvää. Useat slavistit ovat yhtyneet Otto Schraderin antamaan selitykseen, että merkityksestä 'Friede, Friedensgemeinschaft' kehittyi kristinuskon vaikutuksesta merkitys 'Gemeinschaft der Menschen, Welt' ja 'Bauerngemeinde' (näin BERNEKER s.v. *mirъ*; häneen liittyy WALDE-POKORNY s.v. *meiro*-). Eräät, kuten MEILLET (Études 404) toteavat vain, että *mirъ* 'rauha' ja *mirъ* 'maailma' ovat perimmältään identtisiä, yrittämättä todistaa käsitystään. Allekirjoittanut ei ole vakuuttunut siitä, että Schraderin tulkinta on oikea, mutta kun merkityksenkehitys 'rauha' > 'maailma' ei missään tapauksessa ole epäilyksenalainen, voidaan itse semasiologinen kehityskulku tässä sivuuttaa.

Kumpikin *mir* -sanan merkitys tavataan ims. taholla venäl. lainoissa. Suomi-kirjassa 1880 julkaistussa Genetzin karjalan kielen sanastossa tapamme sanan *ñemiera* l. *ñemiira* 'myrsky, rajusää' (*ülen on ñ.*). Sen originaali on ven. *ñemir*, *ñemirje* 'riita, epäsopu, sota; rauhaton, sotainen aika'. Kun ven. *mir* 'rauha' varustetaan kieltoprefiksillä *ne*, saadaan tietenkin 'riitaa, sotaa' merkitsevä sana. Karjalainen sana kuvastaa toisenlaista 'rauhan, tyyneyden' vastakohtaa, nimittäin 'myrskyä, rajusäättä' — tekisi mieli uskoa, että lähin venäl. originaali on merkinnyt samaa, vaikka venäläiset sanakirjat eivät tunne *ñemir* -sanalla säähän liittyvää merkitystä. Tärkeätä on, että variantissa *ñemiera* on *ie*, kuten *miero* -sanassa, kun taas sen rinnalla tavattava *ñemiira* kuvastaa tarkoin sanakirjan tuntemaa ven. *ñemir* -asua. Sen sijaan s. *miero* -sanassa kuvastuu slaavilainen sekundääriinen yhteiskunnallinen merkitys 'Gemeinde, Bauerngemeinde, Gemeindeversammlung'. On selvää, että *ie* sanoissa *miero* ja *ñemiera* johtuu samasta syystä: nehan ovat toisistaan riippumattomia, eri-ikäisiä lainoja, jotka eivät edes kielitajunnassa mitenkään liity toisiinsa («kyläyhteiskunta» ja «rajusää»), koska vain tutkija voi selvittää niiden välisen yhteyden.

Voidaan osoittaa, että riippumatta siitä, onko kysymys merkityksestä 'rauha' vai 'maailma; kyläyhteiskunta', sana esiintyy venäjässä myös *e* (ē):llisenä. Ensiksikin meillä on Aunuksen venäläisessä murteessa *мѣрѣ* Kulikovskijn mukaan *мірѣ* -asun sijasta (siis merkityksessä 'maailma', joten tämä liittyy suomen *miero* -sanaan). Tähän venäläiseen muresanaan on jo КИРАРСКИЙ kiinnittänyt huomiota, ks. FUF XXIX 80 aliv., ja näin on katsottava todistetuksi, että s. *miero* -sanan originaali onkin ven. *мер* (*мѣрѣ*) eikä *mir* (*мірѣ*). Toisaalta viittaa 'rauhaa' merkitsevään *měr* -sanaan muinaisvenäläisen kirjallisuuden *смѣрение* (pro *смирение*) 'nöyryys' (vrt. *смирить* 'rauhottaa'), ks. Житія преподобнаго Аврамія Смоленскаго, s. 21: «по смѣрению ризы любя». Tämä saattaa kuitenkin olla laina muinaisbulgariasta, jossa *смѣрѣти* = ven. *смирить*. Venäl. ja muinaisbulgariatal. sana edustavat tietenkin toista Ablaut-astetta kuin *i*:llinen *mir* -asu, ja kysymys on ikivanhasta ilmiöstä, johon jo Миклович etymol. sanakirjassaan kiinnittää huomiota mainitessaan muinaisbulgariatal. sanan ohella mm. tšekin *měr*, *пřимѣři* 'aselepo' ja puolan *przywierze* 'Verbund'.

Kun turvaudun *miero* -asun tulkinnassa selvästi osoitettavaan Ablaut-ilmiöön, ei erästä seikkaa sovi jättää mainitsematta. Миккола on »Berührungen» -teoksen sanaluetelossa s.v. *мірѣ* ottanut puheeksi sen seikan, että slaavil. sana esiintyy kahdessa eri Ablaut-asussa ja että ven. *мірѣ* > **meiro-*, kun taas tšekkil. sana > **moiro-*. Onko tekijän mielessä väikkynyt se mahdollisuus, että suomal. sana olisi tekemisissä jälkimmäisen Ablaut-asun kanssa? Tämä ajatus jätetään joka tapauksessa sanomatta, joten me emme tiedä, onko Mikkola ollut oikeilla jäljillä. Näitä jälkiä hän ei ainakaan myöhemmin kulje, koska hän näkee *miero* -sanassa slaavil. *i:n* kuvastajan ja tekee sen nojalla johtopäätöksiä slaavil. *i:n* aikaisemmasta äännearvosta.

Näin on jäljellä vain suomen *niekka* (useimmiten *-niekka*). Edelliset tapaukset ovat saaneet mielestäni varman tulkinnan. On jo a priori selvää, ettei s. *niekka* aivan yksin jääneenä riittäisi varmaksi todistukseksi ven. *i:n* korvaamisesta *ie*:llä. Mitkään tuntemani sanakirjat tai murrettukimukset eivät mainitse, että ven. *-nik* esiintyisi *e*:llisenä. Luulen kuitenkin löytäneeni todisteen, tosin aivan yksinäisen, joka puhuu selvästi *nek* -asun puolesta. D. ZELENIN mainitsee kertomuksessa murrettukimusmatkastaan Vjatkan kuvernementtiin (Отчетъ о діалектол. поѣздѣ въ Вятскую губ.) s. 12 esimerkkinä *m*-loppuisesta mon. instrumentaalista: «з деньгѣм, со фѣм роднекамъ приду». Tämä *роднекамъ*, jonka muotoopillinen vastine kirjakielessä kuuluisi *родниками*, ei voi olla painovirhe, koska tekijä esittää sen ääntämystä jäljittelevässä tekstissä. Vaikka tieto

nek -asusta on vain tämän yhden ainoan, Vjatkan kuvernementista merkityn esimerkin varassa, pidän varmana, että *-nek* esiintyy tai on esiintynyt lännempänäkin ja että juuri se on itämerensuomalaisen sanan originaali.

On muuten huomattava, että aunusta ja suomea lukuunottamatta ko. ven. pääte esiintyykin *i*-llisenä (*nikka* tai *nik*) yleensä karjalassa, lyydissä, vepsässä, vatjassa ja virossa, vrt. esim. aun. *tiedoiniiekkku* 'tietäjä', mutta karj. *tiedoñikka*. Onko ehkä asianlaita niin, että *niekka* on levinnyt juuri aunuksesta suomeen? Tähän ajatukseen johtaa se seikka, että aunuksessa on *ie* ven. *i*:n vastineena yleensä muissakin *ik*-loppuisissa sanoissa kuin *nik*-loppuisissa, vrt. ven. *zontik* 'sateenvarjo': aun. *sontiekkku*, ven. *jašëik* 'laatikko': aun. *juaššiekkku* jne. (ven. *mužik* 'talonpoika' kuitenkin aun. *mužikku*). On kyllä mahdollista, että suhde ven. *pokojniik* 'vainaja': aun. *pokoñniekkku* on synnyttänyt suhteen ven. *zontik* : aun. *sontiekkku* jne., mutta täyttä varmuutta tästä ei ole.

Joka tapauksessa on syy *niekka* -asun *ie* -diftongiin löydettävissä venäl. murteellisesta originaalista. Paljon vaikeampaa on sen sijaan sanoa, miten oletettava ven. **-nek* on tulkittava. Asianomaisissa pohjoisvenäl. murteissa esiintyvä *e > i* -muutos olisi tietysti voinut synnyttää tendenssi-analogian tietä *e*-llisen *-nek* -asun, mutta tämä selitys on monesta syystä epätodennäköinen. Tuntuisi ehdottomasti houkuttelevalta turvautua tässäkin kahden eri Ablaut-asteen rinnakkaisuuteen venäl. taholla, mutta sellaisen oletuksen perusteleminen ei ole suinkaan helppoa. Jos slaav. *-niko* pohjautuu *-iko* -asuun sillä tavoin kuin LESKIEN tulkitsee asian (ks. Gramm. d. altbulg. Sprache ss. 73—74), ei *-niko* -asun mahdollista *ë*-llistä varianttia voi olettaa ilman että myös *-iko* -asun rinnalla on **-ëko*. Vaikka aunuksessa todellakin, kuten edellä on osoitettu, ven. *-ik* on korvattu *-iekkku* -asulla, ei tällä voitane todistaa venäl. *-ek* -asun olemassaoloa. Ablaut-selitys olisi itsessään houkuttelevin, mutta löydämmekö sille tukea slaavil. kielistä, on eri asia.

Vaikka tämä puoli kysymystä jää ratkaisematta, luulen todistaneeni, ettei ims. *ie* missään lainaryhmässä esiinny ven. *i*:n äännevastineena, kuten on otaksuttu.

JALO KALIMA